

iz kratkog sažetka prikazanih priloga u ovoj knjizi filozofija na crkvenim učilištima uzima u razmatranje početke ljudskog razmišljanja i razna shvaćanja svijeta, čovjeka i Boga, jednom riječju svega što »jest«; prati razvoj ljudske spoznaje kroz povijest i ispituje suvremena filozofska gibanja u približavanju zbiljnosti i istini. Budući da je teologija također ljudsko razmišljanje o Božjoj objavi i da nužno zahtijeva temeljito poznavanje filozofije, trebalo je barem jedan prilog posvetiti ovoj problematici odnosa filozofije i teologije. No kao što je to i u samom naslovu knjige naglašeno i u prilogima prikazano, filozofija tek ide u susret teologiji, a to znači da je još uvijek na putu prema teologiji u mogućnosti da se pripravi za pravi susret s »onostranošću« o kojoj Bog govori čovjeku u »ovostvarnosti«. Jedna takva knjiga bila bi vrlo značajna i za filozofiju i za teologiju.

HRVOJE LASIĆ

Kultura Pavlina u Hrvatskoj (1244—1786). Bilješke uz katalog izložbe u Muzeju za umjetnost i obrt, Zagreb 1989.

Može na prvi pogled izgledati čudnim potreba da se u časopisu s profilom filozofijskih istraživanja govori o jednoj izložbi odnosno njezinom katalogu. Naravno da je težište izložbe i kataloga, premda s naslovom koji sadrži vrlo kompleksan pojam »kultura«, na fenomenima umjetnosti; pa i unatoč interdisciplinarnosti, primarno, što je sasvim razumljivo, na likovnim umjetnostima. Međutim, upravo karakter interdisciplinarnosti, a iz nakane što boljeg osvjetljavanja naslovne teme, no i samih umjetničkih fenomena, opravdano su u raskošno opremljen Katalog (s ukupno 504 stranice kvart-formata) uvrštena i dva teksta na koje valja upozoriti sve zainteresirane za istraživanje povijesti hrvatske filozofije — kako same istraživače, tako i ljubitelje, te novih informacija, znanja i spoznaja željne čitatelje.

Prvi, a ujedno glavni tekst u tom pogledu jest članak pun dragocjenih podataka što ga je pod naslovom *Pavlianske srednje i visoke škole* napisao Franjo Emanuel Hoško. Naravno, u krugovima obrazovanih, kojima hrvatska kulturna povijest nije terra incognita, poznato je odranije da Lepoglava imaše visoko školstvo s rangom sveučilišta. No Hoško sad u svom prilogu precizno iznosi činjenice kako se filozofija i teologija predavala u Lepoglavi počevši od 1656. pa sve do jozefinističke zabrane 1783, koju slijedi ukinuće reda i samostana 1786. godine; događaj što ga, kako je poznato, markiraju prvi stihovi popularne Šenoine *Fratarske oporuke*.

*Sa trona reče Josip car:
'svim redovnikom nek je kraj...'*

Prvim profesorom lepoglavске filozofije bio je Jakov Obostranec (umro u Čakovcu 1669). Poslije Obostranca filozofiju i teologiju predavao je kontinuirano kroz više od jednog stoljeća čitav niz profesora od kojih su većina bili domaći ljudi, rođenjem, i, što je kod pavlina osobito važno, sit venia verbo, uvjerenjem Hrvati. U dvije bilješke (tzv. fusnote) uz tekst, u onima pod brojem 29 i 66, Hoško daje potpuni popis imena svih pavlina koji su predavali filozofiju i teologiju na lepoglavskom visokom učilištu. Imena profesora

navodi zajedno s godinama (od—do) kada su bili predavači. (Stjepan Zimmermann je 1929. spomenuo samo dio nastavnika ne navodeći godine). Zato je Hoškov popis respektabilan niz, koji, između ostalih relevantnih činjenica za svoje doba, ubuduće moraju imati pred očima svi proučavatelji filozofije, no i kulture uopće u Hrvatskoj 17. i 18. stoljeća.

F. E. Hoško navodi »aristotelovsku usmjerenost lepoglavске škole« što ju »potvrđuje jedini tiskani priručnik koji je nastao u toj školi, djelo Ivana Kérya u tri sveska *Universa Philosophia Scholastica*, Požun 1673«. (Kéry je — prema Zimmermannu — pri prvom lepoglavskom filozofskom doktoratu 1674. postavljao pitanja doktorandu fra Ladislavu Landaru, studentu Adalberta Turkovića.) Kasnije, prema *Ratio studiorum*, postao je i kod pavlina obvezatnim poznati priručnik cjelokupne filozofije Ivana Horvatha. Od više svezaka ovog opsežnog Horvathova djela relativno se često nađu pojedini primjerci u bolje sačuvanim samostanskim bibliotekama Hrvatske. I dok je Kéry podrijetlom iz mađarske obitelji, samo se po sebi razumije da su priručnike odnosno predavanja pisali također i pavlini hrvatskog podrijetla. Hoško spominje u istom duhu kao i Kéryev koncipiran priručnik *Philosophia peripatetica logica*, manuscript što ga je napisao Križostom Križ, koji je u Lepoglavi predavao filozofiju od 1734. do 1736. godine.

Premda Hoško navodi glavnu orijentaciju lepoglavске filozofijske škole, on se, nažalost, očito s razloga specifičnog predmeta svog interesa i ograničenog prostora, ne upušta u detaljnije sadržajno prikazivanje. Međutim, ipak iznosi posebno zanimljivu epizodu (prema Krčeliću) kada je Petar Martinović, koji je predavao filozofiju 1758—1760, pokušao napustiti uobičajeni okvir nastave želeći da »svojim studentima ponudi osobit eklektički program filozofije«, što je završilo »1760 tužbom protiv njegovih teza i njegovim kažnjavanjem« (vidjeti Katalog, str. 304). Osim tog interesantnog upozorenja Hoško — za informaciju budućim istraživačima — radi dopunskog upoznavanja sadržajnog aspekta filozofske nastave — nabraja još i niz dosad sačuvanih odnosno pronađenih publiciranih *tezarija* po kojima su vođeni javni svečani disputi; iz njih se, naime, može zaključivati o karakteru, tipu, opsegu, pa i razini filozofije što se i kako se njegovala u Lepoglavi.

Drugi za filozofijska istraživanja relevantan prilog kataloga izložbe jest tekst Josipa Bratulića s naslovom *Književna djelatnost hrvatskih pavlina (Bibliografski nacrt)*. Predmet izlaganja, kako se razabire iz naslova, nije filozofija, no autor u jednom odlomku navodi za povijest hrvatske filozofije važne činjenice. Riječ je o rukopisima i knjigama sačuvanim u Poljskoj! Zato su podatci, što ih Bratulić iznijekom zahvaljuje dr. Anti Sekuliću, utoliko dragocjeniji. Citiramo stoga zbog važnosti to mjesto in extenso: »U samostanu na Jasnoj Gori (Censtohova) nalazi se veći broj rukopisnih i tiskanih djela hrvatskih pavlina... U samostanskoj knjižnici sačuvana su neka djela koja do sada nismo susretali u katalozima pisaca-pavlina. Petar Hercigonja je autor knjige *Universa rationalis philosophia*, a to su predavanja održana 1737, koja je bilježio Stanislav Kovačić. Od Vjenceslava Grubača, pavlina iz primorsko-istarske provincije, sačuvana su predavanja iz filozofije i logike, od Franje Galovića predavanja, ili upravo teološka rasprava, o anđelima. Stanislav Kovačić, koji je kao mlad bogoslov prepisao predavanja Petra Hercigonje, kasnije je kao profesor napisao predavanja iz filozofije (1745), te se i ona nalaze u knjižnici samostana u Censtohovi. Tamo je stigao i teološki rukopis Gabrijela Passera rodnom iz Zagreba, pisan u Lepoglavi 1763/64«; (Katalog str. 292).

Izložba kao cjelina zaslužuje brojne pohvale jer, za razliku od sličnih u Zagrebu sve češće na sve strane forsiranih tobože spektakularnih, a uistinu vrlo dubioznih projekata i još dubioznijih realizacija (priređenih samo, kako bi govorio Starčević, »za obsjeniti prostotu«), ova izložba ima svoj *raison d'être* kako u eksponatima tako i u katalogu. S obzirom na važnost prezentirane građe odnosno podataka usporedo s pohvalama izložbi treba uputiti i nekoliko kritičkih primjedaba. Ovdje, dakako, samo u okviru interesa ograničenog tematizacijom ove recenzije i časopisa. Katalog izložbe kulture pavlina jedna je od rijetkih glomaznih zagrebačkih publikacija te vrste koja je sama po sebi stvarno višestruko korisna i koja nas i sadržajno i formalno, zaista, reprezentira u europskim i svjetskim relacijama (za razliku od mnogobrojnih srodnih, što ih se iz različitih razloga moramo stidjeti). Međutim, taj isti katalog u završnom dijelu odjeljcima *Isprave i knjige*, te *Popis arhivalija* fiksira neugodan nedostatak: pokazuje kako izložba zapravo preskromno eksponatima vizualizira ono što je tekstualno tako magistralno tematizirala: filozofiju. Ne treba doduše previdjeti vrijedan kataložni broj 439 (Venceslaus Grubac *Philosophia*, s opsegom od 627 stranica), ali to je ipak, za ulogu koju lepglavsko visoko učilište ima kroz više nego stoljeće nastave filozofije — premalo.* Interdisciplinarno zamišljenoj izložbi kao nemimolazna pripadala bi još, po našem najdubljem uvjerenju, jedna specijalistička studija koja bi u katalogu izložbe direktno, sadržajno tematizirala i problematizirala filozofiju. Barem u najelementarnijem prikazu i najopćenitijim komparatističkim, te kritičkim objektivama. Ako bi se tad takav prikaz obilnije i efektno »vizualizirao« raspoloživom građom (knjige, rukopisi, tezariji, diplome, portreti, realistička ili alegorijska djela likovnih umjetnosti, te predočavanjem prostora lepglavске biblioteke, fotosima ostalih pavlinskih knjižica i sl.), to bi uveliko doprinijelo ne samo impresivnosti nego i utemeljenosti izložbe kao cjeline. Iz nekoliko dragocjenih eksponata *Popisa* (kataloga) pavlinskih biblioteke u njima sadržana filozofska dionica nije na izložbi vidljiva.**

* Izložen je manuscript s legendom »*Biennalis Philosophiae Lepoglavenensis annus secundus Physica*; rukopis predavanja 1749., Censtohova, Poljska«. — Nejasno je zašto nisu izloženi manuscripti koji se nalaze u zagrebačkoj Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci, koje ne spominje ni Hoško ni Bratulić, ali ih navodi Zimmerman: »F. Jozefović, predavao u Remetama i njegova se rukopisna predavanja nalaze u sveučilišnoj knjižnici, kao što se tamo nalazi i rukopisno djelo *Institutiones Metaphysicae*, lepglavski udžbenik iz 1770 od P. Magarija; Stjepan Zimmermann *Historijski razvitak filozofije u Hrvatskoj*, Hrvatska Bogoslovska Akademija, svezak 1., Zagreb 1929., str. 5. Registracija je, naime, svakog podatka važna kako bi se pouzdano znalo za svako djelo, svaki primjerak, knjigu ili manuscript, da još postoji i gdje se nalaze. I kao znanstvena informacija, činjenica, no žalost i zbog samo djelomično javnosti poznate visoke ugroženosti (nestajanja) kulturnih dobara u Hrvatskoj, pa tako i knjiga, ne u doba Turaka, nego u naše vrijeme: »Kako saznajemo u Saveznom SUP-u (= Sekretarijat unutrašnjih poslova, Beograd) samo u posljednjih pet godina u našoj zemlji zabilježeno je 1600 (slovima: tisućišešeststoina!) krađa umjetničkog blaga« od kojih je ona u zagrebačkoj sveučilišnoj knjižnici »najvjerovatnije bila najveća; Boris Delić i Zorica Nikolić, *Kako je pljačkana NSB*, nastavak 5., »Arena«, Zagreb 22. listopada 1988., broj 1453., str. 25. Premda, koliko je poznato rukopisi u NSB nisu stradali pri skandaloznom haračenju jer se nalaze u trezoru, to ipak ne treba zaboravljati kako je mnogo vrijednih knjiga, čak rara i rarissima, stradalo i nestalo u naše vrijeme pred našim očima pri »purificiranju«, likvidiranju ili pukom rasapu velikog broja javnih, pa i privatnih biblioteke.

** Jedino je u sklopu popratnih manifestacija izložbe (projekcije filmova, okrugli stolovi, diskusije, predavanja itd.) 5. listopada 1989. u prostorijama Muzeja za umjetnost i obrt, Zagreb, dr. Franjo Zenko ukratko u općim crtama izlagao temu *Filozofija i lepglavski pavlini*. Ne upuštajući se posebiце u dodatno fiksiranje naslova filozofski relevantnih djela iz originala izloženih popisa pavlinskih samostanskih knjižnica, pa ni u ocrtavanje profila njihovih filozofijskih fondova i njihovih sudbina, dr. Zenko se također nije upustao u sadržajnu ekspoziciju filozofije nekog autora ili djela ograničivši se samo na predočivanje za publiku informativno načelne orijentacione crte po pavlinima zastupane filozofije u cjelini. Međutim, dr. Zenko se uvjerljivo založio za jednu vrlo zanimljivu tezu: da zamašno djelo Ivana Kérya treba s punim pravom pribrojiti korpusu filozofskih djela povijesti hrvatske filozofije budući da je ono — što je tekstualno potvrđeno — nastalo u Lepoglavi, a posvećeno je učenom generalu reda

I još nešto. Razumljivo je, rekli smo, što je težište na umjetnosti, posebice likovnoj. Ali s inkorporiranjem filozofije nužno bi se u interdisciplinarnom konceptu pojavila ideja kako bi svrsishodno bilo posebice još obraditi *estetiku*. Specifičnu estetiku epohe i možebitnog posebnog njenog pavlinskog aspekta! Ili načina recepcije? Jer kao što je riječ o evidentno stilski tako specifično karakterističnoj građi, gotovo »rukopisu« likovne umjetnosti, slikarstva i kiparstva, možda bi se i ta građa i taj »rukopis« još bolje osvijetlili iz teorijskog, estetičkog, filozofijskog aspekta. Utoliko više što je 18. stoljeće upravo epoha kada estetika postaje samostalna disciplina. Iz današnje pak perspektive znamo da se ona teorijski tiče svih umjetnosti, od likovnih, preko glazbe do literature i teatra, pa bi prema tome osvijetljavala sve što je potencijalni eksponat jedne ambiciozne izložbe kompleksnosti »kulture«.

Prigovor da se među djelima pavlina ne nalaze naslovi koji obrađuju estetičke probleme i da se takav kolegij nije predavao nema dovoljno čvrstine. Estetiku bi valjalo rekonstruirati, ekstrahirati, izvući iz fragmenata, iz najrazličitijih dokumenata i tekstova. Navlastito, dakako iz filozofijskih, budući da malo koja *metafizika* nema poglavlje o ljepoti (*pulchrum*) ili savršenosti (*perfectio*). Ako se tome doda poznata činjenica da se u srednjim učilištima predavala *poetica* i *rhetorica*, tad bi možda ipak bilo moguće rekonstruirati estetički nazor kakav je dominirao kod pavlina, recimo barem u epohi leopoglavskih kolegija filozofije i teologije.

Kritičke primjedbe uz ovu nadasve korisnu i uspjelu izložbu, te uz njen reprezentativni i još korisniji katalog, nisu prigovori zanovijetanja i omalovažavanja, nego sugestija na temelju koje bi se pri sličnim budućim projektima u jednom bitnom aspektu mogla poboljšati provedba, nadoknađujući dosadašnje propuste u pogledu navedenih područja. Međutim, ostavljajući postrani objekcije što bi ih ipak trebalo uputiti sa stanovišta povijesti umjetnosti, samoj izložbi, a još više katalogu, zaključno i generalno recimo: da je izložba osim prezentacije iznenađujući specifičnog aspekta i visokog ranga likovne kulture pavlina u Hrvatskoj još samo probudila i oživjela svijest o Lepoglavi kao visokom učilištu, da je upozorila na popise pavlinskih samostanskih knjižnica, te da je samo upozorila javnost na devastaciju leopoglavskog pavlinskog kompleksa i na tragediju istarskog samostana (ne crkve!) Sv. Petra u Šumi, što se na tom objektu prvorazredne ljepote i vrijednosti zbilja u naše dane pred našim očima, izložba bi ispunila veliku zadaću. Međutim, sugestivnost prezentiranog materijala, usmjereno uloženi trud i suma obavljenog posla s rezultatima u katalogu osiguravaju neprijeporan specifičan dignitet izložbe. Izložba je k tomu osim ispunjenja svoje primarne funkcije ujedno i poticaj za jedan poseban, uglavnom zanemarivan modus istraživanja povijesti hrvatske filozofije. I možda podstrek onim rijetkima koji su to započeli — da ustraju. A to u našim sadašnjim prilikama, s našim sadašnjim mogućnostima, nije malo.

ZLATKO POSAVAC

i kasnije zagrebačkom biskupu, Hrvatu, Martinu Borkoviću, koji je inače osnivač filozofske škole u Bečkom Novom Mjestu; (na izložbi je izložen njegov likovno vrijedan portret, kat. br. 70., vlasništvo Galerije starih majstora, JAZU, Zagreb).